

Magyarország gazdasági forradalma felé.

— Harmadik és befejező közlemény. —

VI. Az iparfejlődés növekvő nehézségei.

álunk ma már a köztudatban él, hogy az ország népességének újabb és újabb szaporulatai a fönnálló viszonyok között nem találhatnak megélhetést a mezőgazdaságban és ipart kellene fejleszteni, hogy a népszaporulatnak megélhetést nyújtson és a kivándorlástól visszatartsa. Látva egyfelől a kivándorló embereket, másfelől a kivándorló élelmiszer-tömegeket, tényleg közelfekvő gondolat: milyen jó volna, ha az ember, ki ma kivándorol, itthon enné meg a kenyeret, melyet ma kiviszünk és itthon készítené el a posztót, melyet ma behozunk. Ennek a kívánatos állapotnak a létrehozására — a közvélemény szerint — nem kell egyéb, mint önálló vámterület és ipari nevelővámok.

De hátha ezek a rendszabályok egymagukban nem elegendők? Hátha az iparfejlesztéshez egyéb is kell, mint egy vámhatár? Ezt a kérdést nem igen halljuk. Különben komoly szakemberek hihetetlen felületességgel siklanak el azon egyszerű és szembeszökő tény mellett, hogy Európában féltucat nagyobb mezőgazdasági állam van, amelynek megvan az önálló vámterülete és még sem tud ipart fejleszteni. Hogy tovább ne menjünk, itt van a szomszédágunkban Románia vagy Oroszország, melyek a legmagasabb nevelővámokkal sem tudnak ipart teremteni; az a kevés is, amelyet létrehoztak, csenevész, örökösen válságokkal küzd és messzemenő állami kedvezményekre szorul.

Ez az egy példa elegendően megvilágítja, hogy a modern nagyiparnak valamely területen való kifejllesztéséhez egymagában nem ele-

gendő, ha az illető területet elzárjuk a már fejlett iparok versenyé elől. Ahhoz még az is szükséges, hogy magán az illető területen meglegyenek a modern ipar kifejlődésének előfeltételei. Amely előfeltételeket a mezőgazdaság adja meg.

Mikor alakult ki az angol nagyipar? A XVIII. században, közvetlenül azután, hogy a váltógazdaság, ez a nagyszerű agrártechnikai fölfedezés az angol mezőgazdaságot megtermékenyítette, s az élelmiszerek termelését hatványozta. Hasonlóképpen a német nagyipar kifejlődését is a német mezőgazdaság hatalmas föllendülése előzte meg, mely a XIX. század közepén, a magas terményárak hatása alatt következett be. Az amerikai ipar mögött megtaláljuk az Egyesült-Államok hatalmas mezőgazdasági termelését, a belga ipar mögött a mintaszerű belga mezőgazdaságot. Sőt még az egyes országok határain belül is föl lehet ismerni, hogy a modern nagyipar fejlett mezőgazdaságot föltételez. Így Németország ipara nem az Elbától keletre fekvő, mezőgazdaságilag fejletlenebb vidéken, hanem az Elbától nyugatra fekvő kitűnően művelt területeken fejlődött ki. Hasonlóképpen minden agrárállamban, ahol valamely szerény iparfejlődés van, nem a mezőgazdaságilag elmaradt vidéken kell a már meglévő ipart keresnünk, hanem az aránylag jól művelt, fejlettebb kultúrájú területen. Így Oroszországban a régi lengyel királyság területén, Olaszországban a lombard, Spanyolországban a katalán vidéken. A Magyarbirodalomban is ki lehet ezt a szabályt mutatni. Erdély mezőgazdasága fejlettség tekintetében alul marad a Magyarbirodalom mezőgazdaságának átlagán, a társországok mezőgazdasága alul marad még Erdélyén is, ahol mégis vannak fejlettebb székely és szász kerületek. Ugyanezen fokozat szerint alakul az illető területek ipari fejlettsége is, mely az 1900. évi népszámlálás adataiból így tűnik ki:

	Az összes lakosságból foglalkozott	
	iparral, bányászattal, kereskedélemmel	mezőgazdasággal
a magyar Szent Korona országaiban	17,2%	68,4%
Erdélyben	12,4 „	75,7 „
Horvát-Szlavonországokban	9,9 „	81,8 „

Mindebből azt látjuk, hogy a modern nagyipar olyan gazdasági képződmény, amely ott áll elő, ahol a mezőgazdaság eljutott a fejlettség bizonyos magasabb fokára. Történelmileg az ipar fejlődésének egy-egy *étape*-ját a mezőgazdaság fejlődésének egy-egy *étape*-ja előzte meg. A középkori kézműves-városok fölépülését a mezőgazdasági termelés nagyszabású javításai előzték meg, melyek a frank idők végén állottak be. A modern nagyipart mindenütt megelőzi a modern mezőgazdaság kialakulása. Mindig az volt a történelmi fejlődés menete,

hogy a népszaporodás, s az élelemszükséglet növekedése mezőgazdasági javításokra vezetett; ezek pedig — növelvén a dolgozó földműves munkájának termelőképességét — maguk után vonták az ipar föllandulását.

Mint annak idején már a fiziokraták fölismerték: az iparos mindig abból az élelmiszer-fölöslegből él, amelyet a dolgozó földműves nélkülözhet, vagy kénytelen nélkülözni. A földművesek szükségletén felül termelt élelmiszer mennyisége alkotja azt a kört, melyben az ipar, a kereskedelem, s egyéb a földművelésen kívül álló termelő és közvetítő foglalkozások mozoghatnak; ez a kör adja meg az ipari termelés szélső határait.

Manapság, az ipar magas fejlettsége mellett épúgy érvényes az emberi gazdaság e törvénye, mint régente, az ipar és a mezőgazdaság különválásának első napjaiban.*

Ha bőséges a föld termése: a földműves több élelmiszert vihet piacra; cserében érte több iparcikket tud vásárolni. És mivel az élelmiszer olcsó: maga az ipari népesség is több iparcikket fogyaszt, mert jövedelmének aránylag kisebb része is elegendő a táplálék-szükséglet fődözésére, tehát több fölösleg marad egyéb célokra.

Bőséges élelmiszertermelés idején az egész nép táplálkozása javul, nem csupán mennyiség, de minőség dolgában is; egyszermind javul a dolgozó osztályok értelmisége és munkaereje. A termelés, s a fogyasztás erői egyaránt fokozódnak: a kedvező ipari konjunktúra, a virágzás ideje ez.

Szűkös élelmiszertermelés, mely a nép táplálására elégtelen, ugyanezen hatásoknak épen az ellenkezőjét váltja ki. Nem kell tovább mennünk: a lefolyt 1907. évben is láthattuk, mint támadta meg egyetlen rossz világtermés a világpiac számára dolgozó iparos országok életét, mint okozott ipari pangást, válságokat és munkanélküliséget.

A modern ipar létföltételei között minden bizonyal előkelő szerepet játszanak az ásványi nyersanyagok, elsősorban a szén és a vas. De a legfőbb föltétel mégis csak a fejlett mezőgazdaság. Rejtse nek valamely ország hegyei bármekkora ásványi kincseket: ezek csupán az esetben alkothatják az ipát létalapját, ha elegendő táplálék-készletek állnak az ország rendelkezésére, azon munkások élelmezése végett, kik ezen ásványi kincsek kibányászására és földolgozására adják magukat. Különben használ az ipar igen sok olyan nyersanyagot is, amelyek mezőgazdasági eredetűek.

Az olvasó a már előadott általános szempontok figyelembevételével

* Lásd szerzőtől: *A kultúra első forrása a földművelés*. Huszadik Század, Budapest, 1907.

telével is beláthatja, hogy az iparfejlesztést nem lehet elintézni az önálló vámterület jelszavával, és hogy hibás az iparfejlődés lehetőségeinek minden olyan elbírálása, mely az ipar létfeltételeit másban keresi, mint a mezőgazdaság állapotában.

Meg kell még jegyeznünk: nem csupán az fontos az ipar létfeltételeire, hogy a mezőgazdasági termelés eredménye elég bőséges legyen, de nagy hatással van rájuk a földbirtok megoszlása is. A modern nagyipar túlnyomó részben olyan területeken virágzik, ahol a birtokeloszlásban inkább a kisbirtok dominál, a nagybirtok ellenben többé-kevésbé háttérbe szorul. Ilyen birtokviszonyokat találunk Észak-Olaszországban, Nyugat-Németországban, Svájcban, Franciaországban, Belgiumban, az Egyesült-Államokban: tehát a modern nagyipar birodalmának legnagyobb részében. Csak Anglia és Csehország alkotnak kivételt, mint nagybirtokos-országok, melyekben azért mégis van ipar. Feltűnő azonban, hogy e két országban az ipar kifejlődése kezdettől, fogva nagykiterjedésű gyarmatokra támaszkodott. (Csehország gyarmatai között Magyarország a legfontosabb.) Egyébiránt Angliában, a mint Lewy kimutatta, a XVIII. században, a nagyipar kifejlődésének kezdetén még jelentékeny számú és területű kisbirtok volt. A felhozott két kivétel dacára szemellátható az összefüggés a nagyipar léte és a birtokeloszlás között. Később még rátérünk erre az összefüggésre. Egyelőre látunk belőle annyit, hogy ha a mai Magyarországon az iparfejlődés feltételeit meg akarjuk bírálni, nem csupán a mezőgazdasági termelés mai állapotát kell figyelembe vennünk, de azt a körülményt is, hogy Magyarország a nagybirtokos államok sorában foglal helyet.

Négy föltételnek kell meglennie avégett, hogy valamely modern szabású ipar életképes legyen; ha ezek nincsenek meg: semmiféle vámvédelem vagy állami kedvezés nem képesítheti a kezdő ipart arra, hogy a világv versenyben megállja helyét. A védelem a kezdő iparnak csupán azt a hátrányát ellensúlyozhatja, hogy versenytársainál technikailag gyöngébb, hogy munkásai és technikai vezetői aránylag kevés örökölt ügyességgel és gyakorlati tapasztalattal rendelkeznek. De nem képes arra, hogy ezenfölül még ellensúlyozza — ha hiányzanék — az említett, s a következőkben felsorolt négy föltételt:

1. Szükséges, hogy azon a területen, melyen ipart akarunk fejleszteni, az élelmiszer, a lakás, a ruházat és minden egyéb szükségleti tárgy, melyet az ipari munkások fogyasztanak, olcsó legyen, legalább is olyan olcsó és semmiesetre sem drágább, mint azon fejlett iparos területeken, amelyeknek versenyével a kezdő iparnak szembe

kell szállnia. Magyarországon például nem fejlődhetik ipar, ha az ipari munkás megélhetése Magyarországon drágább, mint Ausztriában. Miért? Mert ebben az esetben az osztrák ipari vállalkozó olcsóbban vásárolja a munkaerőt, mint a magyar. Még az esetben is, ha Ausztriában a pénzbeli munkabér abszolúte nagyobb, mint Magyarországon. Ha az osztrák munkás Ausztriában egy-egy 10 koronás pénzdarábért több és jobb ételmezt, ruhát, stb. képes vásárolni, mint a magyar munkás Magyarországon: akkor az osztrák ipari vállalkozó minden egyes pénzdarábért, melyet munkabérré kiad, több munkaerőt kap cserébe, mint a magyar iparos. Bizonyos föntartásokkal azt lehet mondanunk, hogy a dolgozó ember izmainak és idegeinek erejét életmódja határozza meg. Ha jól táplálkozik, ha szükségletei sokoldalúak és ezeket jól kielégítheti, szóval, ha kultúréletet él: nagy eréllyel és értelmiséggel képes dolgozni; komplikált munkákat is jól, gyorsan és nagy tömegben képes teljesíteni. Munkájának teljesítménye arányban áll a jobb életmóddal.* Az ipari vállalkozót tehát nagyon közlőrl érdekli, vajon munkásai több vagy kevesebb pénzből tudnak-e egy bizonyos adott életmódot folytatni, bizonyos mennyiségű és minőségű ételmezt, ruhát, lakást stb. vásárolni.

Ha ezen szükségleti tárgyakkal olcsó az árak: akkor a munkás sokat vásárolhat és fogyaszthat belőlük, tehát az életmódja javul, következőleg munkájának termelőereje is emelkedik. Ebben az esetben jó vásárt csinál a vállalkozó. Ha ellenben a munkás — a drágaság miatt — nagy bérösszegeből is csak kevés szükségleti cikket képes vásárolni: akkor a vállalkozó rosszul jár, mert drága pénzért csekély termelőerejű munkát vásárol.

Ilyenformán a munkaerő valóságos ára nem a pénzbeli munkabér nagyságától függ, hanem a munkás szükségleti tárgyainak árától. Ha egy magyar ipari vállalkozó — úgy találván, hogy ő túlságosan drágán fizeti a munkaerőt — lejjebb szorítja munkásai béréi: ezzel még korántsem segített a bajon; több-kevesebb idő múlva — rosszabbodván a munkások életmódja — a munkateljesítmény romlásában fog mutatkozni a bérleszorítás hatása. Ha ellenben az ételmezt, a lakás, ruha, stb. ára hanyatlik: ez könnyen olcsóbbá teheti a munkaerőt.

Kezdő ipar, mely amúgy is nehézségekkel küzd, csak úgy állhatja meg helyét, ha olcsó munkaerő áll rendelkezésére, vagyis, ha munkásai aránylag kevés pénzből jó életmódot képesek folytatni.

* Bizonyos határok között, a munkabérnek bizonyos maximumán és minimumán belül. Ezek az elméleti korlátok magyar és osztrák viszonyok között (ahol a munkabér nem oly magas, mint Újzélálandban és nem oly alacsony, mint Japánban) nem igen jönnek számba.

2. Épígy szükséges, hogy a nyersanyagot, melyet feldolgoz, legalább is olyan olcsón szerezhesse be, mint külföldi versenytársai.

3. Szükséges, hogy nagy és vásárlóképes belföldi fogyasztás álljon rendelkezésére. Még a nagy, fejlett iparúzó államok ipara is elsősorban a belföldi fogyasztók vásárlóképeségére van utalva. Amint Bernstein Eduard kimutatta: az Északnyugat-Európát borító nagyipari államok ipari termékeik túlnyomó részét maguk fogyasztják el vagy egymás között cserélik ki és csak egy kis részét viszik g) araitokba vagy mezőgazdasági államokba. Nincs olyan — és bármilyen fejlett — ipar, mely megállhatná helyét a világversenyben, ha nincs erős belföldi piaca, mely kezeügyébe esik, s amelyre mindenkor bizton számíthat.

Fejlődése kezdetén álló ipar azonban majdnem kizárólag a belföldi piacra van utalva. Arra nem is gondolhat, hogy gyarmatokba exportáljon, mert ott a már fejlett nyugateurópai és amerikai ipar hatalmas versenyével találkozik. Arra még kevésbé, hogy épen saját hazájukban támasszon versenyt a fejlett iparoknak. Egyes, speciális készítmények dolgában sikerülhet ez; ám egy nagy ország iparát nem lehet specialitásokra alapítani.

4. Szükséges, hogy elegendő tőke álljon a fejlődő ipar rendelkezésére, s e tőke aránylag olcsó kamatra legyen kapható; legalább is ne legyen lényegesen drágább, mint az a tőke, mellyel a versenyző külföldi ipar termel.

A négy föltétel közül kettő: a munkás élelmezése és a belföldi fogyasztópiac nyilván a mezőgazdaságban van megadva; attól függ, mennyi élelmiszert termel a földműves saját szükségletein fölül, mennyi élelmiszert visz a piacra, hogy árából ipari készítményeket vásároljon. Ugyanez áll nagy mértékben a nyersanyagra is. A tőke fölhalmozódása — mezőgazdasági államban — szintén nem indulhat ki egyébből, mint a belföldi mezőgazdaságból.

A következő rövid áttekintésben sorra vesszük, milyen mértékben adja meg a szóbanforgó négy föltételt a magyar mezőgazdaság, kapcsolatban a fönnálló birtokeloszlással és azon politikai szervezettel, mely ezen a birtokeloszláson fölépül.

1. Munkaerő.

Utóbbi időben nem csupán magyar, de osztrák ipari körökből is hallani lehet azt a panaszt, hogy az osztrák és magyar vámterületen az ipari munkás ellátása lényegesen több pénzbe kerül, mint a szomszédos nyugateurópai iparos országokban. A panasztevők leginkább a fogyasztási adókat emlegetik, melyek épen a nagy munkás-

tömegek életmódját drágítják meg, valamint a rossz községi igazgatásból eredő hátrányokat, végül a táplálószeres általában mutatózó, dráguló irányzatát. Kétségtelen, hogy az osztrák ipar sincs munkásainak ellátását tekintve a legelőnyösebb helyzetben, amit különösen kiviteli törekvései sínylenek meg, mert a kiviteli területeken előnyösebb helyzetben levő iparok versenyével találkozik. A vámbelföldön ugyan eléggé meg van védve minden vámkülföldi verseny elől: ámde éppen azért az osztrák ipar egyre fokozottabb mértékben a közös vámterület belső fogyasztására van utalva és kétszeresen érdekében áll, hogy élesen lépjen föl minden magyar részről mutatózó verseny ellen.

A magyar ipar léte vagy nemléte azon fordul meg, ki tudja-e verni az osztrák ipart az ország területéről. Egyetlen — ha nem is éppen kicsiny és elhanyagolható — előnye ebben a versenyben, hogy itthon van, közvetlenül a meghódítandó piacon. Viszont hátránya, hogy nem rendelkezik az osztrák ipari munkásokhoz fogható szakképzettségű és értelmiségű munkásokkal. De ezzel még csak kezdődik a hátrányok sorozata, melyek az osztrák iparral való verseny fölvetését ezidőszerint körülbelül lehetetlenné teszik s amelyeket nem egyenlít ki semmiféle állami támogatás, semmiféle rejtett vagy nyílt kedvezmény. Mindezen hátrányok két körülményből folynak: először abból, hogy Magyarország sokkal kifejezettebben nagybirtokos-állam, mint Ausztria és emennél jóval arisztokratikusabb szervezetű, másodsor abból, hogy a magyar mezőgazdaság termelőképessége — a magyar föld kiváló minősége dacára — mögötte marad az osztrák iparos vidék mezőgazdaságának.

Kétségtelen, hogy Magyarországon az ipari munkás ellátása még drágább, mint a Lajtán túl. Különbségek vannak mindenekelőtt a közvetett adókban, melyek nálunk még súlyosabban nehezednek a munkás szükségleti cikkeire. De különbségek vannak — Magyarország hátrányára — a városi lakosság szokott élelmiszereinek árában is. A magyar állam folytonosan arra törekszik, hogy vasúti díjszabások, rejtett és nyílt prémiumok alkalmazásával előmozdítsa az élelmiszerek kivitelét. Teszi ezt részint közvetlen nagybirtokos-osztály érdekből, részint pedig az államhitel emelése végett, mert az amúgy is eladósodott ország passzív fizetési mérlege (melyről később lesz szó) megköveteli a kivitelnek minden áron való fejlesztését. Amely törekvés néha különös eredményekre vezet. Köztudomású például, hogy az ú. n. lépcsőzetes vasúti díjszabás életbeléptetése óta az ország nagy részéből Bécsbe vagy Brünnebe előnyösebben lehet vágómarhát szállítani, mint Budapestre.

De a mezőgazdasági termelés nagyobb elmaradottsága is számot

tesz olyan élelmiszereknél, amelyek (mint friss tej vagy kerti vetemények) inkább helyi fogyasztás tárgyai. Sőt van még ezenfelül egyéb különbség is a magyar ipar hátrányára. A városi lakásuzsora minden drágító hatásával együtt nálunk erősebb, mint odaát. Erősebb már azért is, mert nálunk kevesebb a tőke és nehezebben lehet kapni házépítés céljára. Egészen kicsiny vidéki városokban föllép a lakásmizéria, tőkehiány miatt. A tőkehiány oka, mint már érintettük, a mezőgazdasági termelés stagnációjában rejlik.

A tőkehiánnyal együtt jár a tőke csekély koncentrációja, mely az ipari üzemek aránylag csekély koncentrációjában is kifejezésre jut. Az olcsó tömegprodukciónak még ismeretlen. Vannak olyan iparágak, melyek helyi fogyasztásra dolgoznak. (Élelmezési iparágak, szabóság, csizmadiaság stb.) Ezeknek termékei is, melyek szintén az ipari munkások szükségletei közé tartoznak, aránylag drágák nálunk, mert kisipari úton, elmaradt s így drágább módszerekkel termelik őket, holott éppen az életmódot drágító egyéb momentumok amúgy is megdrágítják termékeik legfontosabb anyagát, az ipari munkaerőt.

Íme, az arisztokratikusabb birtokeloszlásnak, s a mezőgazdaság nagyobb elmaradottságának megfelelően az ipari munkás életmódja is számbajövően drágább nálunk, mint Ausztriában.

És még drágább lesz, ha a mezőgazdasági termelés reformja tovább is késik, ha a holtkéz birtokai tovább is szaporodnak és az ország középső és keleti vidékein a parasztságnak az a része is kipszutul, amely ma még tartja magát.

2. Nyersanyag.

Már több oldalról rámutattak arra a föltűnő körülményre, hogy Magyarországon, e *par excellence* őstermelő — tehát nyersanyagtermelő — országban állandóan növekszik az ipari nyersanyagok behozatala. Ezt a nem vitatható ténytet két körülményre lehet visszavezetni. Egyik a mezőgazdasági termelés elmaradottsága, ami egyoldalúsággal jár. Úgyszólván búza és kukoricatermelésből áll a gazdálkodás; arról, hogy az iparos számára termeljenek valamit, alig van szó.

A bányászati nyersanyagokat az arisztokratikus birtokeloszlás drágítja meg. Az ország összes területének (a tisztán erdő- és legelőbirtokok beszámításával) felerésze ezer holdnál nagyobb birtok, az ország összes területének harmadrésze pedig kötött birtok. Ilyen körülmények között a bánya- és kohótermékeket nagyon könnyen lehet monopolizálni, ami meg is történik kartellek alakjában. Az állam pedig támogatja az ilyen kartelleket, lehetetlen, hogy ne támogassa, mikor maga is nyíltan részt vesz a legfontosabb ilyen egyesülésben, a vas-

kartellben. Ami nem csupán az állami iparpártolás komolyságára vet fényt, de megérteti velünk azt is, hogy ilyen viszonyok között a magyar ipar aligha fogja olcsó nyersanyag segítségével az osztrák ipart az ország területéről kiszorítani.

3. Fogyasztás.

A modern mezőgazdaság szerves kapcsolatban áll a nagyiparral; egyrészt sok olyan terményt produkál, mely csak ipari földolgozás után kerülhet emberi használatra; másrészt egész sereg ipari fő- és mellékterményre: munkaszerszámra, gépre, épületre és épületrészre, műtrágyára, erőtakarmányra van szüksége, amelyeket csak fejlett nagyipar tud neki olcsón szolgáltatni. Nálunk magának a mezőgazdasági üzemnek ilyen jellegű fogyasztása egyáltalán nem nagy, kapcsolatban a mezőgazdasági termelés elmaradottságával. Ez különben már magában sem engedné nagyra nőni a földműves iparcikk fogyasztását, amelyet ezenfölül még az arisztokratikus birtokeloszlás is összeszorít.

Mint már említettük: ahhoz, hogy egyáltalán bárminő ipar fejlődhessék, okvetlenül szükséges a mezőgazdasági munka bizonyos magasabb termelőképessége, az élelmiszerek bizonyos nagyobb fölöslege, melyet a földműves nélkülözhet, s a mely iparcikkek becserélésére, ipari munkások ételmezésére szolgálhat. A földműves élelmiszereinek fölöslege azonban sok különféle úton-módon kerülhet a társadalom iparúzó, s egyéb a földművelés körén kívül álló dolgozó vagy dologtalan osztályaihoz. Ezen utak és módok összessége alkotja a társadalom mindenkor való rendjét. Már a földművelés alacsony fokán megvolt egyesekben az a törekvés, hogy a földművesnek — akkor még rendkívül csekély — élelmiszerfölslegét minden ellenszolgáltatás nélkül elvegyék, s ez sikerült is, amennyiben a földművesből rabszolgát vagy jobbágyot csináltak. Manapság, a mezőgazdaság magasabb fejlettségéhez képest nagyobb az a fölösleg, mely a termésből a dolgozó földműves ételmezésén fölül megmarad. Gazdaságtanilag megkülönböztetjük e fölöslegben azt a részt, mely a munkásnál marad, ki iparcikk-szükségletét fedezi belőle, továbbá a vállalkozó bérlőnek, a munkaeszközök tulajdonosának részét, melyet ez a munkaeszközök használatáért, s a termelő folyamat szervezéséért kap, végül pedig a föld tulajdonosának a föld használatáért járó részt: a földjáraadékat.

Az ipar jellegére, fejlődésének irányára nézve távolról sem mindegy, vajon az élelmiszerfölsleg, mely a dolgozó földművestől származik, miképen oszlik meg a földbirtokos, s általában a mezőgazda-

sággal foglalkozó osztályok között. Különösen jelentős e tekintetben az élelmiszerfölöslegnek az a része, melyet földjáradéknak neveznek. Amely országban sok a nagybirtok, ahol a földjáradék kevés kézben összpontosul: ott elsősorban luxus-iparágak nyerhetnek talajt; hisz a nagybirtokosok nem is tudnák, mit csináljanak azzal az óriási élelmiszer-mennyiséggel, mely kezeikben évről-évre fölhalmozódik, ha nem tartanának belőle szolgaszemélyzetet, ha nem élelmeznének szolgálók és saját maguk számára luxus-tárgyakat készítő iparosokat. Ahol fejlett fényűzési iparral találkozunk, mint Bécsben, Párisban, Londonban: ott évszázadokon át óriási földjáradékok halmozódtak össze, kisebb és nagyobb urak fényűzésének céljaira.

Viszont az olyan országokban, ahol kevés a nagybirtok, s a földművelő népesség zömét szabad kisbirtokosok alkotják: ott a földjáradék a dolgozó földművesnél marad; ott tehát az olcsó, praktikus tömegcikkeket gyártó iparágak virágoznak, mert a dolgozó földművesnek, ki élelmiszereinek egész fölöslegével maga rendelkezik: módjában áll, hogy ezt saját szükségleteinek kielégítésére szolgáló iparcikkekért adja oda. Nem úgy a nagybirtokok vidékének földművese, ki silány táplálkozása dacára is igen kevés élelmiszert cserélhet be iparcikkekre, mert a fölösleg javarészét elvette tőle a nagybirtokos.

Rége, mikor az ipar még csaknem kizárólag kézművesség volt, megrendelésre dolgozó, a megrendelő ízléséhez alkalmazkodó kézművesség: igen alkalmas volt az ipar fejlődésére, ha az élelmiszerfölösleg kevés nagy úr hatalmában összpontosult. Annál is inkább, mert a földművelés oly fejletlen, s az élelmiszerfölösleg oly csekély volt, hogy ha fejenként oszlott volna meg a dolgozó földművesek között — kik még akkor háziipari készítményeket fogyasztottak —: abból ugyan egy búzaszemet sem látott volna a kézműves, s így a mesterségek egyáltalán nem fejlődhetek volna ki. Ez az oka, hogy a kézművesség első nyomai a földjáradék gazdag élvezőinek udvarába vezetnek vissza. Mint újabban Sombart is kimutatta: nagyúri kastélyok körül, a nagyúr számára dolgozó kézművesek tanyáiból keletkeztek a középkori városok. Manapság azonban, mikor az ipari termelés iránya az olcsó tömeggyártás: az kell az ipar fejlődéséhez, hogy a földjáradék sok apró birtokos között oszljék meg, hogy az élelmiszerfölösleg a dolgozó ember kezében maradjon, föltéve persze, hogy a kisbirtok a nagybirtoknál nagyobb vagy legalább ahhoz fogható termelőerejű gazdálkodást képes folytatni.

Mindenesetre érdekes, de egyszersmind magától értetődő ellen- a decentralizált, műhelyszerű ipari termelés inkább a földjáradék koncentrációjának, míg a koncentrált, gyárszerű ipar inkább

a földjáradék decentralizációjának felel meg. Mint előző helyen említve volt: a mai nagyiparos területeken — szabályt erősítő kivétellel — a kisbirtok adja meg a birtokeloszlás karakterét.

A mai Magyarország részben keleteurópai jellegű, mezőgazdaságilag elmaradt terület. Lehetséges-e ilyen országban az ipar kifejlődése a nagybirtok mai hatalmas térfoglalása mellett?

Nálunk nincsenek régi kézműves-városok: a mi volt, széjjelrombolta a török vagy később elcsenevészedett, mert az udvari élet Bécsbe költözött s a földjáradék élvezői is nagyrészt oda húzódtak. Sok jó magyar földműves nélkülözte azt az élelmiszert, mely a híres bécsi luxus-ipart táplálta és nagyra nevelte. Még azok a birtokosok is, kik itthon éltek, onnét hozatták fényűzésük tárgyait; a magyar kézművesség fejlődése pedig megakadt. Régi ipari hagyományokhoz, örökölt ügyességekhez nem kapcsolódhatik tehát a magyar ipar kialakulása; a termelés nem irányulhat magas igények vagy éppen raffinált fényűzés kielégítésére; itt úgy kell kezdeni, mint Amerikában: olcsó tömegprodukciónal. A nyugateurópai országokban is főképen ezzel indult meg a nagyipar fejlődése, de nálunk meg éppen nem is lehet mást csinálni. Olyan technikusokkal, akikben több a könyvből szedett elmélet, mint az öregebbektől eltanult gyakorlat, olyan munkásokkal, akik inkább gyárimunkások, mint kézművesek: nem lehet egyebet készíteni, mint olcsó tömeggyártmányt és még ezt is csak tiszta, jó nyersanyagból. Silány nyersanyagból tetszetős — bár nem túlságosan tartós — tömegcikkeket gyártani: ez már a fejlett ipar sajátja; kezdő nagyipar nem képes erre. Kezdő ipar számára tehát legalkalmasabb vásárló a kisparaszt és az ipari munkás; ezek leginkább arra néznek, hogy amiért pénzt adnak, olcsó és tartós legyen s ennek a szempontnak az árú csillogó, tetszetős külsejét is alárendelik.

Csakhogy a vásárlóképes kisparaszt és ipari munkás egyelőre még nem lép fel nálunk tömegekben. Az ipari munkás nem lehet vásárlóképes, mikor a drágaságtól a legszükségesebbre sem telik; bére pedig nem javulhat a drágaság arányában, bérharcai nem járhatnak túlságos sikerrel ott, ahol az ipar csak tengődik, s a fejlődése léptenyomon megakad. Hogy a helyzet ilyen, ennek okát nem csupán a mezőgazdasági termelés elmaradásában kell keresnünk, de a földjáradék eloszlásában is. Itt Magyarországon ma sincs sokkal különben, mint száz esztendeje: a dolgozó földművestől ma is elveszik az élelmiszert főlöleg oroszlanrésztét; a földjáradék ma is kevesek kezébe összpontosul. Csak körül kell néznünk: megtaláljuk ma is az országban azoknak ivadékait, akik a magyar földműves élelmiszereit évszázadokon át külföldre vitték, külföldi kézművesipar termékei ellenében. A magyar

föld felének járadékát ma is a gentry, a főpap és a mágnás élvezi; ezen osztályok magas igényeit, luxus-szükségeit ma sem képes kielégíteni a magyar ipar; mint száz évvel ezelőtt: ma is Bécsből, Parisból hozatnak mindent, amire szükségük van; még inasaik díszruháját is. Egy részük épen külföldön él; évente 21 millió korona földjáradék vándorol utánuk.* Talán még akkor sem vásárolnának itthon, ha meg lennének elégedve a magyar ipar termékeivel, mert osztályérdekük, hogy ne legyen iparfejlődés, mely a munkabér emelkedését vonná maga után. És mint uralkodó-osztály, épen ők csinálják a divatot, ők szabják ki a fényűzés irányát; a *haute finance*, a jobb jövedelmű értelmiség, sőt maga a kereskedő és az ipar űző polgárság (mely sokkal gyöngébb és öntudatlanabb, semhogy saját osztályérdekét föl tudná ismerni) a földbirtokosokkal vetekszik a fényűzésben, s a külföldi ipar támogatásában.

A föld másik felét a parasztság bírja. A termelt élelmiszerekből azonban nagyon kevés fölöslege marad.

Legtöbb a kisbirtok az ország keleti harmadában (valamint Horvátországban), csakhogy itt egyáltalán csekély a termelőképessége; itt a földműves még ma is saját készítményű iparcikkekre szorul, oly keveset tud az élelmiszereiből nélkülözni. Viszont az ország nyugati és középső vidékein, ahol a termelőképesség nagyobb: kevesebb a kisbirtok. Mindenütt érvényes szabály azonban, hogy a kisbirtokos egyenes és közvetett adókban össze nem hasonlíthatóan többet fizet minden egyes hold földje után az államnak, mint a nagybirtokos. A közterhek oroszlánrészét a kisbirtokos viseli. Tény, hogy a kisbirtokos élelmiszertörlőslegének nagy részét maga az állam vonja el, hogy külföldre adja és külföldi ipart támogasson vele. Mert külföldre megy az az adófillér, melyet a kisparaszt keservesen lefizetett. Odamegy évente 141 millió korona államadósságok kamataira, 58 millió korona az Ausztriának fizetendő évi járulékra, másik 58 millió korona közözügyes kiadásokra,** 11 millió civillistára.

Ezekből az óriási összegekből, melyeket maga az állam visz ki évről évre: alig kerül valami vissza magyar iparcikkek ellenében. A külföldi tőkepenzes a külföldről fedezi ipari szükségleteit, a királyi udvarnak, a közös minisztériumoknak adott milliók is elvesznek az ország iparára nézve. Az állami kiadásoknak abból a részéből, amely az országban marad, igen nagy összegek vándorolnak sok mindenféle

* Dr. Fellner Frigyes: *A nemzetközi fizetési mérleg és alakulása Magyarországon*. Budapest, 1908. 170. lap.

** Fellner: i. m. 151. és 169/170. lap. A közös kiadások teljes összege 112 millió korona; ebből 58 millió nem kerül vissza az országba.

úton-módon az uralkodó osztály zsebébe; elég arra gondolnunk, hogy az összes magasabb hivatalokat a gentry és a mágnásosztály tagjai töltik be, hol marad még a többi rejtett vagy nyílt kedvezmény, mely a régi birtokos osztályok összességét vagy egyes tagjait gazdagítja? A földművestől adó alakjában elvont élelmiszerfölösleg nagy részét egy sereg gentry és nagybirtokos között osztja ki az állam, kik aztán fényűzésre fordítják és külföldi eredetű luxus-iparcikkre cserélik be.

S így látjuk aztán, hogy a Magyarbirodalomba évente 30—35 millió koronáért hoznak be selymet, 60—70 millió koronáért ruhát, kalapot, csipkét, fehérneműt, 12—16 millió koronáért finom fabútort, 7—8 millióért cukrosságot, 5 millióért igazgyöngyöt*: ugyanakkor, mikor az oláhnak vagy a székelynek nincs ebédre való puliszkája, mert elvitték adóba. A éhes oláh elől elveszik a kukoricát, hogy selyemszövetet hozhassanak be érte.

A magyar föld járadéka tehát három részre szakad. Az oroszlánrészt fényűző nagyurak fogyasztják el, a második rész az államé és csak a harmadik, a legkisebb rész marad dolgozó földművesek kezében. Modern tömegipar fejlődésére tehát nagyon kevés alkalmas a talaj; legfeljebb luxus-iparágak fejlődhetnek. De ma már nem élünk a középkorban; a raffinált külföldi luxus-ipar versenyre előre lehetetlenné tesz minden nagyobb kezdést ezen a téren.

A földművesek egy része — a mezei napszámos s az uradalmi cseléd — valósággal nyomorog; a kisparaszt is szegénységben él, mert a földjáradék túlnyomó részét elvonják tőle a közterhek. Fogyaszt ugyan a kiscgazda is iparcikket, ha nem is sokat, de azóta, hogy a talaj kimerülését érezni lehet: mindegyre kevésbé képes terményeinek fölöslegéből ezt a szükségletét fedezni és — amint már láttuk — eladósodik. Az adósság kamata pedig elvonja tőle a földjáradéknak még azt a részét is, melyet a közterhek meghagytak. Mindig több kell igényeit szorítania és vele együtt a társadalom összes dolgozó osztályainak. Jellemző, hogy az 1906. évi jó aratás után az ország behozatala 1364 millió koronáról hirtelen 1556 millió koronára szökkent fel és a kivitel is 47 millió koronával túllépte.** Olyan ez, mint mikor a tengődő, ruháiból kikopott ember, ki soká nélkülözött minden jót: hirtelen pénzhez jut és úgy kiruházkodik, hogy még adósságot is csinál. Hiszen ugyanebben az évben nem kevésbé nőtt a föld terhe, mint máskor.

A magyar paraszt mai iparcikk-fogyasztására nem lehet ipart alapítani, mert hisz az a fölösleg, amelyből fogyaszt, adósságon alapul.

* *Magyar Stat. Évkönyv.* 1906. 204. lap.

** *Stat. Évkv.* 1906. 200. lap.

Ha nem adna neki folyton újabb és újabb hitelt a bank, a banknak pedig a külföldi tőkepenzes, akkor egész élelmiszerfőlöslegét adóra és kamatra kellene odaadnia s akkor nekiállhatna — ha ugyan volna ideje a mezei munkától — sajátkezűleg fonni, szőni, faragni, mint a szegényebb erdélyi magyar, a ruthén vagy az oláh. Érdekes ipar volna különben, amelynek a tőkét is külföldi hitelező adja, a fogyasztóját is külföldi hitelező látja el pénzzel. Pedig ha nagyon megnézzük a magyar ipart, — azt, ami eddig már megvan — hát majdnem ilyen nek találjuk. A magyar ipar nagyon is sok külföldi tőkét használ. Mi lesz, ha majd egyszer betelik a hitel mértéke és sorra megperdül a dob — aminthogy már perog is — a falusi udvarokban? Vagy pedig, ha egy válságos napon piacra dobja a külföld az ipari részvényeket, melyek a tőke felerészét, s a jelzálogleveleket, melyek a fogyasztás jelentékeny hányadrészét biztosítják, mikép heveri ki a már meglevő magyar ipar ezt a kettős válságot, folyton dráguló élelmiszerrel, drága nyersanyaggal küzködve, olyan országban, amelynek mezőgazdasága egy nagy kérdőjel elé jutott?

Súlyos körülmény, hogy a magyar értékpapírok túlnyomó része épen osztrák kezekben van, épen azon kapitalista csoport kezében, amelynek régi és nagyszabású osztrák iparvállalatait a magyar ipar versenye fenyegeti. Az osztrák ipar tőkéseinek módjukban áll, hogy a magyar államra és a földbirtokosságra (mind a ketten folyton újabb és újabb hitelre szorulnak) nyomást gyakoroljanak. A magyar állam és a magyar mezőgazdaság az osztrák tőkétől függő helyzetben van. Ide juttatták az országot az osztályuralom bűnei.

Milyen kilátásai lehetnek ilyen körülmények között az önálló vámterületért folyó harcnak? Ezt döntsék el azok, kik lehetségesnek tartják az önálló vámterület kivívását és az ipar kifejlesztését a mezőgazdaság technikai átalakulása nélkül. A mi fölfogásunk az, hogy az osztrák iparral versenyre kelő magyar ipar csak úgy jöhet létre, ha előbb a megfelelő agrártechnikai továbbhaladás útján létrejön az osztrák tőkétől független, adósságra nem szoruló magyar mezőgazdaság.

4. Tőke.

A fejlődés kezdetén majdnem minden ország nagyipara külföldi tőkét forgatott; de volt belföldi tőke is, az ország hitelének bizonyos tartalékául. Magyarországon is van valami tőke, mely évről-évre szaporodik, de minden szaporulatát lefoglalja a kölcsönre szoruló földbirtok és a bérház. Ha egy évben háromszázmillió koronával szaporodnék a belföldi tőke, a hitelintézetek mind a háromszázmilliót új jelzálogkölcsönökre adnák ki; a belföldi pénzintézetek jelzálogkölcsön-

neinek szaporodása mindig nyomon követi a tőke szaporodását, amit a következő számok világosan mutatnak:

Az összes hazai pénzintézetek

	takarékbetéteinek összege	j elzálogkölcseinek összege
1880-ban*	646 millió korona	505 millió korona
1890-ben	1153 „	960 „
1906-ban	2681 „	2549 „

A jelzálogkölcsezők háromtizedrésze bérházakat terhel, kamatja tehát a bérházak lakóinak kizsárolásából térül meg, melyet részben a városi közigazgatás korrupciója is támogat, de másrészt és még inkább a városokba özönlő, nyomorúságba jutott falusi elemek hajléktalansága, kizsákmányolásra kínálkozó megszorultsága mozdít elő. Minden rossz aratás után egész sereg vidéki bevándorló özönlök a városokba, elsősorban Budapestre. A termőföldről jönnek, melyre az előbb említett jelzálogkölcsezők héttizedrésze van betáblázva, nagyobbára közép- és kisbirtokok terhére. Tudjuk, hogy e kölcsezők túlnyomó részét nem a korral haladni kívánó gazdák vették igénybe, fölszerelés céljaira: hanem fényűző urak és kétségbeesett kisgazdák, kik nem tudnak megélni a jövedelmükből. A betéteken kívül persze még egyéb belföldi pénz is van a hitelintézetek páncélszekrényeiben. Hogy ez hova kerül, arról beszélhet a nyakig eladósodott tisztviselők, orvosok, ügyvédek, kisiparosok, kiskereskedők serege, akik mind azért vesznek föl uzsorakamatra adott kölcsezőt, mert kevés a jövedelem és drága a megélhetés.**

A Magyarországon fölhalmozódó nemzeti tőkét egyelőre még túlnyomó részben uzsoratőkének kell tekintenünk. Pedig ez a tőke legprimitívabb és legalsóbbrendű fajtája; nem a termelő munka szervezésében és gyümölcsöztetésében keresi kamatját, hanem a bajba került fogyasztó szorult helyzetének kihasználásában. Kétségtelen, hogy a megszorult fogyasztótól nagyobb kamatot lehet kicsikarni, mint az üzleti számításokkal élő termelőtől s ezért használnak föl a mi pénzintézeteink minden betétet, amit kapnak, bérházlakók és kisebb birtokosok kizsákmányolására. Ezeknek az elemeknek a lakásért, s a pénzért való túlekedése veri föl oly magasra a kamatot, hogy az ilyen drága tőkét a termelő iparos már nem igen használhatja és a birtokos még kevésbé használhatná, ha termelés céljára kellene neki. De hát fogyasztásra kell.

Ez a módja a tőke akkumulációjának, mely Magyarországon

* V. ö. *Magy. Stat. Évkönyv* megfelelő évfolyamait.

** Az érdekes adatok nagy bőségét tartalmazza erre vonatkozólag Pásztor Mihály: *Az eladósodott Budapest* című munkája. (Budapest, 1907.)

folyik, nem építést, hanem rombolást jelent, nem gyarapítja a termelőerőket, hanem épen ellenkezőleg, széles termelőrétegek munkajét megbénítja, tengődésre kényszeríti, a termelőmód fejlesztésétől elzárja őket.

Kockázat nem jár ezzel az üzlettel, mert hisz a kölcsön be van táblázva. A haszon tehát biztos, a jégeső sem árt neki. Virágzanak is a magyar pénzüzetek; nyereségük évről-évre meghaladja a részvénytőke 15—16%-át.*

A földbirtok ellenben mindegyre adósodik, kizárólag a földbirtok adósságainak összege, a bérházakon nyugvó kölcsönök nélkül (amint előző helyen láttuk), már 1901-ben megközelítette, sőt állítólag meg is haladta az ötmilliárd koronát, pedig azóta is növekedett. S így az uzsoratóke fölhalmozódásának többletét szinte háromszor akkora hiány nyeli el, sőt a hiányból egész örvény lesz, ha az ötmilliárd korona összegű és háromötöd részben külföldi kezekben levő államadósságot vagy a háromnegyedrészben külföldiek tulajdonában levő magánvasutakat és a külföldiek folyton növekvő, már félmilliárd koronát is meghaladó földbirtokszerzéseit figyelembe vesszük.

A Magyarországon fölhalmozódó tőkét igénybe veszi — fogyasztás céljára — a növekvő nyomorúság; és még külföldi hitelezőknél csinált adósságoknak, Amerikából hazaküldött pénzeknek kell hozzájárulniok, hogy a helyzet csak félig-meddig tartható legyen. Honnét kerülhet elő az iparfejlesztéshez való tőke? Csak a külföldről; az eddig alakult iparvállalatok is külföldi tőkével működnek, ha nincsenek épen külföldiek tulajdonában. De ez az ipari alakulás még nagyon gyöngye, még a legszerűebb igényeket sem elégíti ki. Ettől még bátran kívándorolhat akár az ország lakosságának fele. Ahhoz, hogy az ipari fejlődés számbavehető arányokat öltjön, szükséges, hogy a külföldi tőke jobban érdeklődjék magyar iparvállalatok iránt, mint eddig és nagyobb-szabású iparfejlesztésbe is hajlandó legyen bebocsátkozni.

Miképp lehessen azonban erre számítani olyan országban, ahol az ipari munkás életmódja s így a munkaerő produkciója folyton drágább és drágább lesz, ahol a fogyasztást bizonytalan hitel tartja fenn, ahol egyedül az uzsora virágzik, a nép zöme ellenben adósodik, s egyre kisebb és kisebb alapot szolgáltat az ország hitelére, a külföldi tőke bizalmára?

	Részvénytőke millió koronákban	Nyereség
* 1903-ban.....	534	85
1904-ben.....	556	91
1905-ben.....	617	101
1906-ban.....	727	118

(Stat. Évkv. 1906. 282—283. lap.)

Az iparfejlődés első stádiumában a legtöbb ország nagyipara külföldi tőkére támaszkodott. De hogy egy már amúgy is fülíg eladósodott agrárállam még ipart is adósságra fejlesszen, erre még eddig nem volt példa.

Épen nem lelkesedünk a tőkéért és annak nyereségéért, legyen akár belföldi, akár külföldi tőkéről szó. Mégis rosszul esik látnunk azt a nagy passzívát, mely az országot tőke dolgában jellemzi. Mert az ország dolgozó népét, a mai viszonyok között, az értelmiség, az erkölcsi és gazdasági kultúra mai fokán csak kapitalisztikus alapon lehet magasabbrendű termelésére szervezni. Már pedig csak a mainál gazdagabb eredményű termelés hozhatja létre a nép jobb életmódját s ennek értelmi és erkölcsi függvényeit.

Azonban egyfelől a népszaporodás, másfelől a fokozódó talajkimerülés nem csupán a munkás élelmezését és a nyersanyagot drágítja, nem csupán a nép vásárlóerejét sülyeszti, de egyszersmind folyton növeli a tőkében való passzivitást.

VII. Pénzügyi hanyatlás.

Szó sincs róla: földjáraadékból is lehet tőkét gyűjteni. Sőt Sombart Werner szerint az első tőke, mely a történelem színpadán megjelent, földjáraadék volt, élelmiszerfölség, melyet aranyra, ezüstre váltottak és ebben az alakban fölhalmoztak. De hogy ezen az úton nagyobb tőkemennyiség gyűljön össze, akkora, hogy az ország gazdasági életére átalakító hatást gyakoroljon: ehhez mindenekelőtt nagy élelmiszerfölségek kellenének s ezekből is annak a résznek, amelyet földjáraadéknak nevezünk, széles társadalmi rétegek között kellene megosztania.

A földjáraadéknak az a megoszlása, melyet Magyarországon tapasztalunk, nem kedvez a tőke fölhalmozódásának. Sok a nagybirtok. A nagybirtokos pedig nincs ráutalva a tőkegyűjtésre. Földje járaadékát évről-évre bátran elköltheti; a föld megmarad és minden év új termést hoz. A nagybirtokosságot eminenter fényűző osztálynak ismerik mindenütt, mely összes jövedelmét elfogyasztja. Évszázadokon át rengeteg tőkék fölhalmozására lett volna alkalma, mégis minden országban, ahol a mezőgazdaság előrehaladt — tőke híján — bérlőnek kellett a földjét kiadnia, vagy pedig jelzáloghitel útján kellett a föld intenzívebb műveléséhez szükséges tőkét előteremtenie.

Fényűző osztály a középbirtokosság is. Nálunk nem terem annyit a földje, amennyit elpocsékol; ő van legjobban eladósodva. Ez az osztály fogyasztja a tőkét, nem hogy gyűjtene.

Ellenben a saját földjén dolgozó földműves, a jobbágyból szabad

birtokossá vált parasztgazda, már sokkal inkább hajlandó a tőkegyűjtésre. Igényei nem terjednek túl a munkásember szükségletein; ami ezen fölül marad, azt félrerakja. Ámde nálunk gondoskodik az adószedő állam, hogy ne legyen sok félretenni valója. Csak a nagyparaszt tesz félre, mert 50—200 holdas birtoka, még rossz gazdálkodással is, többet hoz, mint amennyire igényei terjednek. Megtakarít valamit hellyel-közzel a jobban gazdálkodó kisparaszt is: talán még leginkább a tolna-baranyavidéki és sopron-vasmegyei kisparaszt. Van azonkívül a magyar földművesnek még egy fajtája, aki félrerak a jövedelméből: az Amerikában dolgozó magyar földműves. Évente százötvenmillió koronát küld haza; igaz, hogy ennek nagyrésztét elfogyasztják az itthon maradt családtagok, de a másik része megtakarítás. Csakhogy a mi pénzt a parasztnép megtakarít, azon leginkább földet vásárol pazarló és tönkrejuto középbirtokostól vagy nyomorgó és tönkrejuto kiscgazdától. Ilyenformán a pénz olyan ember kezébe kerül, aki fogyasztásra használja föl vagy legfeljebb — ami tőkeszaporítás is lehet — adósságok fizetésére.

A földbirtokos osztályok kezén nem sok tőke halmozódik föl és mivel nagyrészüket nem fölösleggel, hanem deficittel gazdálkodik, összességükben sokkal több tőkét fogyasztanak, mint amennyit produkálnak. A magyar föld járadékából túlságosan sokat pocskékol el a földesúri osztály és az állam, s ez a körülmény kizárja a tőke fölhalmozódását olyan arányban, mely az óriási adósságokért kárpótlást nyújthatna.

Csakhogy ezzel még nincsenek kimerítve a tőkegyűjtés módjai. Eltekintve az uzorától — amelyet már előbb méltattunk — ott vannak a nagyiparosok, a nagykereskedők, a kapitalista földbérlők, akiket már hivatásuk a tőkegyűjtésre utal. És ezek gyűjtenek is, bár maguk is sok külföldi tőkét használnak és tömérdek kamatot, törlesztést és osztalékot küldenek ki az országból. Éppen az a körülmény, hogy az ország rendkívül szerény iparában és kereskedelmében még mindig a külföldi tőke uralkodik, mutatja, milyen szerény keretekben mozog a kereskedők és az iparosok tőkegyűjtő tevékenysége.

Pedig a tőkehalmozás leghatalmasabb, legmodernebb formáját az ipari kapitalizmusban találjuk. Az ipari tőke nem a megszorult fogyasztó kényszerhelyzetére alapítja tevékenységét, hanem a termelő munka közvetlen szervezésére és gyümölcsötetésére. Ez is kizsákmányolással jár, de ugyanakkor egyszersmind a termelőerők gyarapításával, mely aztán éppen a dolgozó nép sorsára hat kedvezően vissza.

Ámde a magyar társadalom szerkezete gátat vet — és egyre fokozódó mértékben — a tőkegyűjtés ilyen módjának, mely végső eredményében oly hasznos és kívánatos volna.

Mint már szó volt róla: minden ipari tevékenység azon élelmiszerfőlöslően alapul, mely a föld terméséből a termelő földműves élelmén fölüll megmarad. A nagyiparos, ki munkaerőt vásárol, tulajdonképen bizonyos mennyiségű élelmiszert vásárol, azt az élelmiszert, melyet a munkás közvetlenül fogyasztott s azt, amelyet a munkás egyéb szükségleti tárgyainak (ruhájának, bútorainak stb.) készítői fogyasztottak. Ezt az élelmiszermennyiséget a gyári munkás szervezete munkává alakítja, a munka termékét pedig a gyáros eladja, természetesen drágábban, mint amennyibe neki a munka került. A különbözet részint a vállalkozó személyének és cselédségének ellátására szolgál, részint a tőkét szaporítja.

Úgy a munka, mint az értéktöbblet produkciójának, tehát a nagyipari termelés útján való tőkegyűjtésnek élelmiszer az alapja. Magyarországból azonban kiviszik az élelmiszert. Nem azért viszik ki, mert nincs az országban ipar, hanem fordítva: azért nincs ipar, mert kiviszik az élelmiszert. Az élelmiszerek kivitelének oka az arisztokratikus birtokeloszlásban és a nagybirtokosok velejáró osztályuralmában gyökerez. A nagybirtokon dolgozó földművestől a nagybirtokos veszi el az élelmiszert, hogy azután luxus-cikkek ellenében vigye ki az országból. A kisbirtokostól az állam veszi el az élelmiszer nagyrészét, hogy hasonlóképen luxus-tárgyakat fogyasztó tisztviselőknél és politikusoknak adja, részint pedig, hogy ő maga vigye ki az országból katonai fölszerelésre, udvartartásra, államadosságok kamataira, így fosztotta és fosztja meg az országot a dinasztiaival szövetségelt földesurak osztályuralma mindegyre nagyobb mértékben az ipari munka és tőke produkciójának anyagától, az élelmiszertől.

Ezidőszerint már több mint hétszázmillió korona értékű élelmiszer visznek ki évente, leginkább Ausztriába és Németországba.* Olyan mennyiség ez, hogy egy egész óriási, több, mint egymillió férfi- és nőmunkásra becsülhető munkássereg táplálkozhatik belőle gyermekeivel együtt és nyerheti belőle munkaerejét. E munkássereg munkatermékeinek értéke okvetlenül milliárdokra megy. Mert annak az egymillió munkásnak produkálnia kell először is: a felhasznált élelmiszerért kiadott hétszázmillió koronát; másodszer: a saját szükségletére való házat, bútort, ruhát, cipőt stb.; és harmadszer: a munkát szervező tőke érték-

* A Magyarbirodalom 1906. évi kereskedelmi mérlegében 856 millió koronára rúg a kiviteli többletek összege. Ebből a gabona, gyümölcs, főzelék, cukor, állatok és állati termékek, zsiradékok és italok kivitelének többlete 784 millió korona, a többi árúké (nagyobbrészen ásványi nyersanyagok) együttvéve 72 millió korona. Ennyire dominálnak az ország valóságos kivitelében az élelmiszerek. (*Stat. Évkv.* 1906. évről, 201. lap).

többletet. Ezt a harmadik részt a külföldön fölhalmozzák s ezért szaporodik a tőke Ausztriában, ahova az élelmiszerek nagyobb része vándorol. Akik kiviszik az országból az élelmiszert, kiviszik egyszerűen a tőkét.

Az élelmiszerek kivitele, mely a földesúri osztály gazdasági természetében és uralmában leli magyarázatát, szükségképpen magával hozza az országnak tőkében való szegénységét. De a tőkében való szegénység nem azonos a tőkében való passzivitással: a lakosság és a közhatalom mindegyre növekvő eladósodásával, kamattartozásának, külföldi tőkésektől való függésének nagyobbodásával. Ezt csak a mezőgazdasági termelésnek a kilencvenes években beállott stagnációjára tudjuk visszavezetni. (Ami persze, mint már láttuk, szorosan összefügg a birtokeloszlással, a földművelés fönnálló szervezetével.)

Az ország eladósodása ma már óriási. Legújabbban Fellner Frigyes* statisztikai adatok és megbízható becslések alapján kimutatta, hogy azon Összegek évi kamatja, melyekkel a magyar állam és lakossága külföldi hitelezőknek tartozik,** évente 354¹/₂ millió koronát tesz ki. Még ezenkívül 99 millió koronának kell évente ellenszolgáltatás, nélkül a külföldre vándorolnia királyi udvartartásra, közösügyes kiadásokra, továbbá külföldiek tulajdonában levő földbirtokok és iparvállalatok jövedelme stb. fejében. Mindez együttvéve 453¹/₂ millió koronára rúg, ennyi pénzt kellene minden ellenszolgáltatás nélkül évről-évre külső országokba küldeni, föltéve, hogy volna az országban évről-évre ennyi fölösleges pénz. De amint láttuk, az összes pénzintézetek betétei alig haladják meg a két és félmilliárdot s ezek is ki vannak kölcsönözve. Föltéve, hogy ezekből fizetődnének a külföldi tőkének járó kamatok és egyéb tartozások,*** hat év alatt nem volna az országban egy korona takarékbetét.

Honnét kerül hát elő az a pénz, amellyel e horribilis tartozások évről-évre törlesztődnek?

Amint Fellner számítja: 120 millió korona előkerül az ország kiviteléből. Ennyivel több a kivitt árúk értéke, mint a behozottaké. Tudjuk, hogy az ország kivitelének túlnyomó része élelmiszerekből áll. Tehát nem csupán iparcikkekért cserében, de kamatokra is nagymennyiségű élelmiszert visznek ki az országból.

* Id. munka 168—171. lap.

** Államadósságok kamatai, Ausztriának fizetendő évi járulék; vasutak, bankok, iparvállalatok címleteinek kamatai, osztalékai, törl. részletei; jelzáloglevelek és községi kölcsönök kamatai és annuitásai stb.

*** Ha ugyan a külföldi hitelezők elfogadnák, mert ez a pénz: papírpénz; arany pénz alig van az országban. A jegybank nem ad ki aranyat.

Száznegyvenötmillió koronát az Amerikába kivándorolt magyarok küldenek haza. Ezenkívül jön az országba csip-csup apróságok fejében vagy 12 millió korona.

Ámde mindez együttvéve nem tesz ki többet 277 milliónál, a 453½ millió korona kamat és egyéb tartozás ellenében, marad tehát ebből 176½ millió korona, amelynek nincs fedezete. Mégis kiegyenlítődik minden évben ez a tartozás is, ami abban leli magyarázatát, hogy az ország lakosai — és időnként maga az állam is — évről-évre újabb és újabb összegeket kölcsönöznek ki a külföldi hitelezőktől s az új adósságból fizetik a régi adósság kamatait. Csakhogy ezzel ismét a kamattartozás (vagy osztalék stb.) növekszik, ahogy mi becsüljük, évente körülbelül 10 millió koronával.* „Természetes, hogy fizetési mérlegünk tartozási egyenlege nem rendezhető ily módon állandóan, évről-évre, mert ez a prolongálásokkal járó újabb áldozatoknál fogva a tartozási egyenleg növekedésére, tehát fizetési mérlegünk rosszabbodására vezetne.” És pénzügyi katasztrófára.

Eddig Fellner, ki csak a tényeket lajstromozza, míg az okokkal és összefüggésekkel aránylag keveset foglalkozik. Pedig érdekes tények és igen sok gondolkozni valót adnak. Magyarország ezidőszerint körülbelül hétszázmillió korona értékű élelmiszert visz ki évente és a dolgozó néposztályoknál — ideszámítva a szellemi munkásokat is — rosszabbodó táplálkozás jelei mutatkoznak. De mi történik, ha egyszer kimaradnak az amerikai 145 milliók? Akkor a szegény emberek nagy serege még azt a legszükségesebb élelmiszert sem tudja megvásárolni, amelyet ma még elfogyaszt, illetőleg ha fizetni valója van, kénytelen a legszükségesebb élelmiszereit piacra vinni, hogy kamat vagy adókötelezettségét leróhassa. S akkor 145 millió korona élelmiszerral kevesebbet fogyasztanak el az országban, következésképp a kivitel nem 700, hanem 845 millió korona lesz, vagy pedig megfelelő arányban csökken az iparcikkek fogyasztása és behozatala. Vagy amennyiben ugyanazon szegény emberek pénzt haphatnak kölcsön (mely főképp a külföldről folyik az országba), akkor nem 176, hanem 321 millió koronával fog évente növekedni az ország adóssága és megfelelő arányban a kamatok is.

De ha a külföldi tőke bizalma megrendül és nem ad újabb kölcsönt? Pedig ennek előbb-utóbb a kamatteher fölhalmozódásával el

* 1906-ban a kereskedelmi mérlegnek nem volt aktív egyenlege; valószínűleg 1907-ben sem, mikor ezenkívül még az Amerikából küldött pénz is megcsappant. Ezekben az években a fizetési mérleg fedezetlen passzívuma nem 176 millió korona, de okvetlenül messze túlhaladja a 300 millió koronát is.

** Az 1907. esztendei tél óta valószínűleg ki is maradt egy nagy részük.

kell következnie. Mi lesz, ha a kisbirtokos nem kap több pénzt a takarékpénztárnál s a városi hivatalnok a hitelszövetkezethél, az ipari vállalkozó pedig nem kap tőkét, hogy munkásokat fizethessen? Akkor még nagyobb lesz az éhség és az élelmiszerkivitel, s akkor már igazán nem következhetik egyéb, mint egy nagy összeomlás.

Fellner maga hangoztatja, hogy a 176 milliónyi fedezetlen kamattartozást nem lehet örökösen újabb és újabb adósságokkal rendezni. Bizonyos, mert utoljára elfogy a meg nem terhelt ház és föld és elfogy a külföldi tőke bizalma is. Fellner az örökös adósságcsinálás ellenszerűl a termelés — az ipar és a mezőgazdaság — fejlesztését ajánlja. De — úgymond — csak belföldi tőkével! *„Még a produktív célokra szolgáló befektetésekben is mértéket kell tartani, ha azok külföldi tőke igénybevételével mennek végbe.”* * És mindenekfölött ajánlja a takarékoságot. Azt mondja *„... az országnak nem szabad újabb adósságok felvételével törlesztenie tőketartozásait, hanem szigorúan keresztülvitt megtakarításokkal. Nemcsak az államnak, törvényhatóságoknak, községeknek és egyéb jogi személyeknek, de minden egyes magángazdaságnak tartózkodnia kell gazdasági erejével arányban nem lévő kiadásoktól, mert csak az így elért megtakarításokkal... biztosítható az ország nagyarányú külföldi eladósodottságának csökkentése, a külföldi tőkének fokozatos helyettesítése a termelésnél nemzeti tőkével.”***

Csupa jó tanács. De vajon lesz-e foganatja?

Mindenekelőtt a belföldi tőkének egyelőre kevés hajlandósága van produktív befektetésekre és nem is lesz mindaddig, míg a tönkretűtők vagy szükségét szenvedők százezrei kilincselnek nála, uzsorakamatot vállalva, s amíg a városokba tóduló hajótöröttek a házbérek emelkedését az uzsoráig fokozzák. Ez az üzlet jobban jövedelmez, mint a termelő befektetések. Ez utóbbiakat egyáltalán korlátozzuk, ha mérsékeljük az idegen tőke szerepét.

Ami pedig a takarékoságot illeti, ki legyen ebben az országban takarékos?

A kisbirtokos? Az már amúgy is takarékos. A házi készítmények használatához vissza nem mehet, az őállapotig nem fokozhatja a takarékoságot. S ez különben is a termelőképesség hanyatlásával járna.

Vagy a kereskedő és az ipari vállalkozó? Természetrájzat tekintve ez nem túlságosan fényűző osztály, jövedelme egy részét félrerakja, nálunk azonban a történelmi osztályokkal igyekszik lépést tartani és azon van, hogy nemesebb legyen, mint amilyen. Itt tehát helyén volna a takarékoság. A munkásai rovására azonban nem takarékoskodhatik

* Id. m. 175. l.

** Ugyanott 180. l.

és akkor meg különösen nem, mikor az életmód drágul és az amúgy is szegényesen tengődő ipari munkás kivándorol. De meg a szervezett munkások hozzájárulása is szükséges az ilyen természetű takarékos-sághoz; ezt pedig aligha lehet kinyerni.

Hát ki takarékoskodjék? A gentry és a mágnás? Már ezekre csakugyan ráférne a takarékos-ság. Kevesebb pezsgővel és kevesebb négylovas hintóval még mindig elég szép lehet az élet. De ha már épen ezer esztendeje üzik pazarló életmódjukat és még mindig vannak: ki áll érte jót, hogy épen most fogadják meg egy pénzügyi szakember tanácsát? A föld megvan és a földműves izzadsága kiadja a termést, csak úgy, mint a mohácsi vész vagy a szatmári békekötés előtt. Avagy épen a dolgozó földműves-proletár takarékoskodjék? No, ennek csakugyan módjában áll a takarékos-ság, de csak Amerikában. Itthon nyomorog. Ha pedig az ő rovására akarnának takarékoskodni, mester-ségesen leszorítván a bérét (hogy nagyobb legyen a pezsgőbehozatal), akkor valamennyi Amerikába vándorol és ott majd takarékoskodik, de az itthonmaradottaknak aztán még kevesebb alkalmuk lesz a takaré-kosságra, mert még kevesebb lesz az országban a kenyér, mint ma.

Végül a koronaszövetkezet leltárában helyet foglaló városi ember: ez épen azért adósodik el, mert a nagy drágaság miatt a legmesszebb-menő takarékos-ság dacára sem elég a jövedelme.

És egyáltalán: honnét gondolja Fellner Frigyes, hogy a világ folyását okos tanácsokkal meg lehet változtatni? Hiszen ha az ember-tömegek okos tanácsokra hallgatnának, már rég nem lehetne kevés bölcseséggel kormányozni a világot.

Az emberek eddig is tudták, — a városiak csak úgy, mint a falusiak — hogy adósságot csinálni nem jó és mégis megtették, mert rákényszerültek. És tovább is csinálni fogják, míg saját elkeseredésük és a viszonyok ereje széjjel nem dobja azt a rendszert, mely őket adósságcsinálásra kényszeríti.

Magyarország eladósodásának igazi oka nem a takarékos-ság hiányában vagy a magyar nép egyéb lelki tulajdonságaiban rejlik, hanem abban a körülményben, hogy a mezőgazdasági termelés elmaradt a népesség szaporodása mögött.

Földművelő országban, amilyen Magyarország, a társadalom életé-nek, az ország gazdasági erejének határait azon élelmiszermennyiség szabja ki, amelyet a belföldi mezőgazdaság termelni képes. Egy évtized óta nem szaporodott számbavehető módon az élelmiszer, az emberek ellenben szaporodtak. Míg kevesebb volt az ember, elég volt az élelmi-szer ahhoz, hogy a társadalom tagjai a szokott módon, igényeik szerint megélhessenek belőle. Ma már nem elégíti ki a megszorított embe-

rek igényeit; a sok éhes száj minden fölösleget fölemeszt; a földművelésen kívül állók kereseti alkalma pedig rosszabbodik. Számátalan mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi üzem, mely azelőtt fölösleget tett félre, most deficittel zárja le az évet. Az átlagos kisbirtok ma több embert tart el, mint azelőtt; termelőképesége pedig inkább hanyatlott, mint emelkedett. A parasztnép részben eladósodik, részben igényeit redukálja; kevesebbet vásárol, ezt pedig elsősorban a kisebb kereskedő és iparos érzi meg. Ez utóbbiaknak jövedelmét — ép úgy, mint az értelmiségi középosztályét — az élelmiszerek drágulása amúgy is hátrányosan befolyásolja. Tehát deficit mutatkozik és eladósodás az egész vonalon. Minden társadalmi réteg panaszkodik és mindegyik az államtól várja a segítséget, mert a viszonyok természetes alakulása mindinkább lehetetlenné teszi a helyzetet. Az államot pedig oly mindenhatóvá fejlesztette az osztályuralom, nagyszámú bürokráciájával mindent ellenőriz, mindenbe beleszól és mindenből részt kíván. Tőle kéri és követelik a szorongatott középosztályok a bajok enyhítését vagy teljes megszüntetését.

De az állam, melyet a földesúri osztály szervezett és tett mindenhatóvá, egész szervezetével, pénzügyi és gazdasági erejével ennek az osztálynak úgyszólván tulajdonát alkotja. Tehát elsősorban a földesurak osztályának és csakis annak áll rendelkezésére, ha támogatásról és ajándék osztásáról van szó. A talaj kimerülését a nagy- és középbirtokos-osztály jövedelme is érzi, de még inkább a gabonaárak hanyatlását a nemzetközi piacon. Harminc év óta egyébre sem törekedett az állam, mint arra, hogy a tönkrejutó gentrynek kenyeret adjon és a nagybirtokot kárpótolja a világpiacon szenvedett veszteségekért, noha ugyanakkor katonai célokra is számlálatlan milliókat költött. Hogy mind a két célnak megfelelhessen, ötmilliárd korona adósságot csinált. És mindezen szörnyűséges kiadásokat, csak úgy, mint az adósságok kamatait, a kisgazdával fizeteti és a dolgozó nép többi osztályaival. Mert a kitűnő adórendszer, melyet ai: osztályuralom alkotott, a nagybirtok adómentességének elvét iparkodott megközelíteni,* még pedig teljes sikerrel.

A talaj kimerülése és a földművelésnek a népszaporodás mögött való elmaradása még fokozza az osztályuralmat, mint a pénzügyi hanyatlás egyik főokát. Minél inkább adósodik a kisbirtokos, minél inkább gyengülnek a középosztályok: annál nagyobb az uralkodó nagybirtokosság erőszakos hatalmaskodása és a pénzügyi politikában való könnyel-

* V. ö. Szende Pál: *A magyar adórendszer igazságtalanságai* Budapest 1908.

műsége. Soha még oly bőven meg nem nyitották az állami segélyforrások zsilipjeit — nyílt és titkos kedvezmények alakjában — a gentry és a nagybirtok számára. Maga a drágaság is fokozza az állam kiadásait: több százezer állami alkalmazott, vasutas, csendőr és katona életfeltételei drágultak meg, pedig e tömeget az államnak kell eltartania. Az utolsó tizenöt év óta különben is óriási mértékben fokozódtak az állam bevételei és kiadásai. Mindig több adófillért sajtolnak ki a népből: tehát növekednie kell a földműves nép és a középosztályok eladósodásának. Pedig maga az állam is újabb és újabb kölcsönöket vesz föl, hogy túlkiadásait fedezhesse.

Ennek a pénzügyi politikának csak katasztrófa lehet a vége.

Ha valamely agrárállamban a mezőgazdasági termelés haladása nem követi nyomon a népszaporodást, élelmiszerválság áll be. Az élelmiszerválság az állam háztartásában is érvényre jut, pénzügyi válság alakjában.

A Magyarországon ma kialakuló élelmiszerválság is mindegyre továbbhajtja az államot a pénzügyi válság felé vezető úton. Hacsak a mezőgazdaság technikai átalakulása közbe nem jő: a ma uralkodó pénzügyi politika előreláthatóan addig fog folytatódni, míg csak a fölhalmozódó pénzügyi nehézségek lehetetlenné nem teszik az ügyeknek a régi rendszerrel való továbbvitelét. Tehát míg előáll az a helyzet, amely XVI. Lajost a nemzetgyűlés, II. Miklós cárt pedig a birodalmi дума egybehívására kényszerítette.

Ugyanazon ok tette tönkre a XVIII. századbeli Franciaország a mai Oroszország pénzügyeit, amelynek hatását Magyarországon tapasztaljuk: az élelmiszerprodukciónak elmaradása a népszaporodás mögött s ennek következményei: a nép hanyatló, gazdasági ereje, fokozódó elnyomatása adó és uzsora eszközeivel, az ipari fejlődés mindegyre nagyobb nehézségei, az állam mindenhatósága, az uralkodó osztály növekvő könnyelműsége, korrupciója, s ezzel kapcsolatban az állami pénzek pazarlása.

A XVIII. századbeli Franciaország nagyszámú, egynyelvű nép által lakott nagyterületű ország volt. A válság, mely a XVIII. század vége felé bekövetkezett: nem fenyegette a franciákat nemzeti létükben; a mai Oroszországnak sem kell egy bekövetkezhető gazdasági összeomlás esetére hódítóktól tartania; óriási területe, nagyszámú egynyelvű népessége elég garancia ezen lehetőség ellen. Ámde a magyar nép, mely számra kicsiny, s az ország területén másnyelvű, kifelé gravitáló népekkel osztozik: nemzeti létét, nyelvét és sajátosságait fenyegető veszedelem gyanánt kénytelen fölfogni az ország eladósodását, s a pénzügyi összeomlást, mely felé az államháztartás halad. Kelet és

nyugat felől hatalmas nagyszámú nemzetek veszik körül a magyarságot, melyek az állam pénzügyi összeomlását könnyen az állam megsemmisítésére használhatnák föl.

Napnál világosabb, hogy a pénzügyi ~ hanyatlás oka a mezőgazdasági termelés elmaradásában rejlik. Ez a fölismerés szabatosan megjelöli az utat, melyen a hanyatlás föltartóztatását, s az ország gazdasági újjáalkotását célzó törekvéseknek haladniuk kell.

A mezőgazdasági termelés oly gyors és nagyarányú fejlesztésére van szükség hogy a termelés növekedése messze túlemelkedjék a nép szaporodásán. S ezen fejlesztésnek is oly agrártechnikai javítások útján kell végbemennie, amelyek csekély tőkét igényelnek, de ezzel szemben rendkívül eredményesek: hogy az országnak újabb adósságokkal való megterhelése csekély legyen, de ezzel szemben fölöslegek támadjanak ott, a hol ma hiány van.

Iparfejlesztéssel az eladósodást megszüntetni nem lehet, mert nagyrészt épen az eladósodás viszi ki az országból az élelmiszertömegeket, melyek az ipar létföltételét alkotják. Ipart csak úgy lehetne fejleszteni, ha a ma kivitt élelmiszertömegeket az országban vissza lehetne tartani: de ez a rendszabály már közvetlenül magával hozná a pénzügyi katasztrófát. Hogy ipar fejlődhesék: újabb élelmiszertömegeket kell teremteni az eddigieken felül, olyanokat, amelyeket már benn lehet az országban tartani; ez a rendszabály megteremtené az iparfejlődés négy föltételét: az olcsó munkaerőt, nyersanyagot, tőkét, s az erőteljes fogyasztást.

Tehát a pénzügyi összeomlás megelőzésének csak egy módja van: a mezőgazdasági termelés gyors és nagyarányú fejlesztése. Nem csupán népesedési, de agrártechnikai szempontok is ezt a rendszabályt követelik, mert a föld kimerülését, mely előbb-utóbb abszolúte csökkenteni fogja az országos terméseket, csak a földművelés technikájának javításával lehet ellensúlyozni.

Úgy az orosz, mint a francia forradalom kitörése előtt a mezőgazdasági kérdés foglalkoztatta ezen országok közvéleményét. A mezőgazdasági kérdés tartalma pedig ez volt: Lehetséges-e az élelmiszertermelés fejlődését a mai birtokeloszlásnak, a földművelés mai szervezetének föntartása mellett oly gyors lökással előrevinni, hogy a megszorodott népet élelmezni lehessen, s a gazdaság továbbfejlődésére tér nyílják? Avagy meg kell-e változtatni évégett a földművelés szervezetét?

VIII. Befejezés.

Végbemehetnek-e a mezőgazdasági termelésnek szükségessé vált technikai javításai a Magyarországon ma fennálló birtokeloszlás keretében? És nem föltételezik-e vagy nem hozzák-e magukkal e javítások a birtokeloszlás megváltozását, a nagybirtok széjjeldarabolását?

A hatvanas-hetvenes években, mikor az ország az élelmiszerválság jegyében állott és a fölébredt magyar államiságot pénzügyi válság támadta meg: a nagybirtok lépett (beleértve a középbirtokot) a haladás élére s az ő kezdeményezésével ment végbe a mezőgazdasági termelés azon jelentékeny gyarapodása, mely aztán a pénzügyi válságot is eltüntette.

Kérdés azonban, megtörténhetik-e ez még egyszer? Alkalmas-e napjainkban a magyar nagybirtok arra, hogy a mainál magasabbrendű termelőmód fejlődjék ki rajta és hogy oktató példájával a kisgazdát a továbbhaladás útjára vezesse?

E kérdés megválaszolása egy munkában levő nagyobb tanulmány feladatát alkotja. Most csak röviden jelezzük eddig kijegecesedett álláspontunkat, mely részben már az előadottakból következik.

Mi akasztotta meg a nyolcvanas évek végén a nagybirtok előrehaladását? A gabonaárak hanyatlása. Azóta ehhez még a munkabérek emelkedése is hozzájárult. Mind a két tendencia az egész világgazdaságban észlelhető és szorosan összefügg egymással. Ameddig az alacsony gabonaárak korszaka tart, a világpiacon a munkabérek állandó emelkedését lehet várni, melyet mihozzánk a kivándorlás közvetít.

A magyar mezőgazdaság reformja, melyet az ország létérdeke megkövetel, jelentékenyen megszorítaná azon munkamennyiséget, melyet az ország termőföldjének megművelése igényel. Tehát jelentékenyen fokozná a munkabér emelkedésének amúgy is fennálló irányzatát.

Ilyenképpen a termésmennyiségek növelése aránytalanul növelné a termelés költségeit. Ezzel szemben nem lehet arra számítani, hogy a terméseket magasabb átlagos áron lehet eladni, mint amilyen árak a legutóbbi évtizedekben napirenden voltak. Ilyen viszonyok között pedig a termelés növelése épen nem alkalmas a földjáradék növelésére.

A világpiacon másfél év óta a szokottnál magasabb ugyan a gabona ára, s ezzel kapcsolatban a munkabérek némi hanyatlását is lehet észlelni. De a szakemberek tisztában vannak vele, hogy ez az állapot tartós nem lehet, mert az áremelkedésre a tengerentúli termelés újabb növekedése fog beállni, amint az három évtized óta már kétszer történt. A világgazdaság által elfoglalt földterületen a termelés

természeti lehetőségei még rendkívül tágak, határuk egyelőre, a gyakorlati agrárpolitika szempontjából, nem jöhet számításba.

A közös vámterület védővámjai szintén nem csábíthatják a nagybirtokot az intenzívebb gazdálkodásra. Néhány év óta, azóta, hogy az osztrák-magyar monarchia — úgy nagyjából — megszűnt gabonát kivinni, a védővámoknak *tényleges* áremelő hatásuk van. Ám ez a hatás azonnal megszűnik, mihelyt a belföldi termelés számbavehetően emelkedik, mert akkor a monarchia újból átalakul gabonakivivő területté. Különben a védővámok tapasztalás szerint a földjáradéknak csupán mérsékelt emelésére alkalmasak, sőt helyenként (pl. Franciaországban) még *erre sem*.

Szóval a nagybirtok helyzete ma is olyan és előreláthatólag tartósan olyan is marad, amilyen állandóan volt az ezernyolcszázkilencvenes évek óta. S *így* semmiképen sem lehet arra számítani, hogy a nagybirtokos osztály — saját földjövédelmének föllázdozása nélkül — a mezőgazdaság szükségessé vált gyors fejlesztésének ügyét magáévá tegye. Sőt bizton lehet arra számítani, hogy a munkabérek további emelkedésével vissza fogja fejleszteni termelését, hogy munkaerő-szükségletét csökkentse, amint ez Angolországban egy emberöltő óta állandó gyakorlat és egy évtized óta egész Nyugat-Európában föllépett.

A mai kor a földjáradék hanyatlásának és vele a nagybirtok gazdasági visszafejlődésének kora. A mezőgazdasági technika természetsszaporító rendszabályainak alkalmazására ezidőszert csupán a kisbirtokos képes, akit nem érint a munkabérek emelkedése, mert ő sajátkezűleg dolgozik, s az emelkedő munkabért ő maga élvez.

Legújabb időkben nem csupán a francia, de a német szakirodalomban, sőt az angoloknak, a nagygazdaság eme régi híveinek szakirodalmában is uralomra jutott az a fölfogás, hogy a kisparaszt, ha tanul és megfelelően szervezkedik, képes arra, hogy a modern mezőgazdasági technika összes vívmányait alkalmazásba vegye.

Mivel pedig a kisparaszt birtoka csekély terjedelménél fogva úgy jár jól, ha nem a földjövédelemre, hanem a munkajövédelemre helyez súlyt oly időkben, melyek a földjáradékra nézve nem kedvezőek — mint a jelenkorban is — egyenesen ő van arra hivatva» hogy a mezőgazdaság technikai haladásának ügyét kezébe vegye és diadalra juttassa.

A Magyarországon uralkodó modern viszonyok között a mezőgazdaság gyors és kielégítő fejlesztését nem várhatjuk a nagybirtoktól. Tehát a kisbirtoktól kell várunk. A mezőgazdasági kérdés megoldása csak a földművelés fönnálló szervezetének megváltoztatása útján lehetséges.

S ezért az a politika, mely az országot a gazdasági elzúllás, s a politikai elpusztulás lejtőjéről vissza akarja rántani; csak a progresszív földadónak, a szekularizációnak, a latifundiumok széjjeldarabolásának, s a parasztgazdálkodás reformjának politikája lehet.

A mezőgazdasági termelésnek olcsó eszközökkel való, gyors és hathatós fejlesztését csak ezen az úton lehet elérni.

Természetes azonban, hogy mindezen törekvések csak a nagybirtok ellenére érhetnek célt. A nagybirtoktól semmit sem lehet várni, még a meglévő kisbirtokos-tömegek szakértelmének fejlesztését sem; ez is érdeke ellen van. Mert ha a kisbirtokon a mainál modernebb és intenzívebb gazdálkodás fejlődik ki: akkor a kisbirtok munkaerőt von magához, előmozdítja a munkabérek emelkedését és ezzel gyorsítja a nagybirtok gazdasági visszafejlődését.

A mezőgazdaság továbbfejlesztése csak a nagybirtok osztályuralmának megdöntésével együtt történhetik.

Van-e annyi erő az ország értelmiségében, hogy a ma tespedésben és kiskorúságban tartott kisbirtokos-tömegeket megmozdítsa, szervezze, értelmiségüket és technikai képzettségüket növelje? Van-e annyi erő a földművesek tömegében, hogy a nagybirtokos osztállyal le tudjon számolni? Ezen fordul meg az ország életképessége és jövője.

Dániel Arnold.

